

“Οδεύοντας προς τη Θεσσαλία”

*Ένας δρόμος
στα χνάρια της ιστορίας*

Αναστασία Γ. Καρρά

Λίγα λόγια για την εργασία

Αφορμή για την παρούσα εργασία αποτέλεσε μια πρόσφατη ανάρτηση του βουλευτή Άρτας, κ. Γ. Στύλιου, με την οποία απηύθυνε ερώτημα προς τους Υπουργούς Υποδομών, Έσωτερικών και Οικονομικών, ζητώντας την άμεση αναβάθμιση των οδικών συνδέσεων Άρτας – Καρδίτσας και Άρτας – Τρικάλων.

Πίσω όμως από τα έγγραφα, τις ερωτήσεις και τις αρμοδιότητες, αναδύεται ένας δρόμος ξεχασμένος, που κάποτε ένωνε όχι απλώς τόπους, αλλά κόσμους. Η οδική σύνδεση Άρτας – Καρδίτσας/Τρικάλων δεν είναι απλώς ένας κρίκος στο συγκοινωνιακό δίκτυο· είναι μια αρτηρία ζωής που διατρέχει τη Δυτική Ελλάδα, την Ήπειρο και τη Δυτική Θεσσαλία — περιοχές με μακραίωνη ιστορία, αλλά και σύγχρονα προβλήματα: απομόνωση, ερήμωση, οικονομική στασιμότητα.

Πάνω σε αυτό το μονοπάτι, που σήμερα δυσκολεύει και αποθαρρύνει τον ταξιδιώτη, κάποτε πέρασαν κτηνοτρόφοι κι αγωγιάτες, ήρωες και αγωνιστές, βασιλιάδες και βασιλίσσες, καλόγεροι και οπλαρχηγοί, στρατιώτες δικοί μας και ξένοι (Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Τούρκοι, Σλάβοι, Γερμανοί, Έλληνες αντάρτες), εφήμεροι κατακτητές και υπερασπιστές και πόσοι δεν πέρασαν.... Τα πέτρινα γεφύρια ακόμη στέκουν αγέρωχα, φρουροί της μνήμης. Τα μοναστήρια φωτίζουν με τη σιωπή τους την παράδοση. Οι στρατές περιμένουν να ξαναπατηθούν, να ξαναζωντανέψουν. Μα για να επιστρέφουν οι άνθρωποι, χρειάζεται πρώτα να τους δοθεί ο δρόμος. Ο δρόμος που δεν είναι απλώς ασφαλτος και σημάδια, αλλά υπόσχεση επιστροφής και ελπίδας.

Αναστασία Γ. Καρρά

Στο εξώφυλλο «Αναπαράσταση Ρωμαϊκών λεγεώνων που οδεύουν στη μάχη». (Εικόνα διαδικτύου)

Μνήμες δρόμων αρχαίων.....

Από τα βάθη του χρόνου, τότε που οι Αθαμάνες – το ηπειρωτικό φύλο που κατοικούσε τα δύσβατα βουνά ανάμεσα στον Άραχθο και τον Αχελώο, με τα Τζουμέρκα να υψώνονται σαν πέτρινα τείχη, πριν ακόμη από την εποχή του Τρωικού πολέμου (1200 π.Χ.) - χάραζαν τις διαδρομές τους προς τον θεσσαλικό κάμπο, γεννήθηκε ο δρόμος. Ένα μονοπάτι που δεν φτιάχτηκε σε μια μέρα, αλλά σμιλεύτηκε από τις ανάγκες των ανθρώπων, από τις μετακινήσεις των κοπαδιών, από το αποτύπωμα του χρόνου πάνω στη γη. Ήταν η δίοδος που ένωνε δύο αρχέγονους ελληνικούς κόσμους – την Ήπειρο με τη Θεσσαλία – και που αιώνες αργότερα θα έπαιρνε τη μορφή δρόμου, συνδέοντας την Άρτα με την Καρδίτσα και τα Τρίκαλα.

Οι Αθαμάνες, όπως και τα γειτονικά τους φύλα, ζούσαν νομαδικά· ακολουθούσαν τον ρυθμό της φύσης. Με τα πρωτοβρόχια κατηφόριζαν στα χαμηλά, στον θεσσαλικό κάμπο, κι όταν οι πρώτες ανθισμένες πνοές της άνοιξης ξυπνούσαν τη γη, ανέβαιναν πάλι στα γνώριμα βουνά. Ο τόπος τους – η Αθαμανία – δεν ήταν απλώς μια πατρίδα· ήταν ένα κρίσιμο πέρασμα, ένας στρατηγικός κόμβος του τότε κόσμου. Από εκεί ελέγχονταν μετακινήσεις, διακίνηση αγαθών, επιρροές πολιτισμών. Δεν είναι τυχαίο πως η πλέον προτιμώμενη διαδρομή ήταν εκείνη που περνούσε από την Πόρτα Παναγιά, καθώς η εναλλακτική διαδρομή «εκ του χωρίου Μουσάκη» χαρακτηριζόταν ήδη από τις πηγές ως «απότομος και τραχεία».

«Με προορισμό πολλές φορές το αρχαίο Μαντείο της Δωδώνης και των άλλων Ηπειρωτικών πόλεων – πολισμάτων της περιοχής της Πίνδου, η αρχαία αυτή οδική αρτηρία είχε κατασκευασθεί με χαρακτήρα ημιονικό, όχι μόνο για τη μεταφορά αγοράς, αλλά και ανταλλαγής βιοτικών αγαθών (σίτου, κεραμικής, πολεμικών ειδών, γεωργικών εργαλείων) από τα διάφορα Θεσσαλικά εργαστήρια χαλκού, σιδήρου ή υφαντικής τέχνης», (Μακρυγιάννης, 2021). Ο Αλέξανδρος Πάλλης (1858) στην μελέτη του για την αρχαία χωρογραφία και ιστορία της Ηπείρου γράφει πως «....εκ πολλών εξάγεται ότι μεταξύ Ηπείρου και Θεσσαλίας συχναί παλίσροισι των λαών συνέβαινον», ο δε Εύαγγελίδης (1947) επισημαίνει ότι «.....από τα ευρήματα της Δωδώνης όμως μαθαίνουμε ότι Ηπειρώτες πήγαιναν συχνά στη Θεσσαλία και Θεσσαλοί στην Ήπειρο.....».

Οι πρώτες αναφορές για τον εν λόγω δρόμο – πέρα από τις ιστορικές μνήμες και τις τοπικές αφηγήσεις – εμφανίζονται στον Τύπο το 1881, μόλις μετά την απελευθέρωση της Άρτας και της Θεσσαλίας. Η εφημερίδα «Παλιγγενεσία», στο φύλλο της 9ης Σεπτεμβρίου, μιλά για τον αρχαίο δρόμο που ένωνε την Θεσσαλία με την Αμβρακία μέσω Γόμφων, Αργιθέας, Κάστρου Χαϊντούτη, Δρασκού και Κουτσοκαμάρας. Πάνω σε αυτό το μονοπάτι, που διατηρούσε ζωντανή τη μνήμη αιώνων, πέρασαν βασιλιάδες των Αθαμάνων, Ρωμαίοι αυτοκράτορες, στρατιωτικές λεγεώνες, δεσπότες του Βυζαντίου, επαναστάτες κι αντάρτες, κλέφτες κι αρματολοί. Το διέσχισαν τα караβάνια των

κτηνοτρόφων και των μαστόρων, οι αγωγιάτες και οι έμποροι της Άρτας, μα κι απλοί ταξιδιώτες που κυνηγούσαν μια καλύτερη τύχη.

«Διά του στενού τούτου της Πόρτας άγει η συντομωτέρα οδός εκ Θεσσαλίας εις Αμβρακίαν. Διά του στενού τούτου κατήλθεν εις Θεσσαλίαν ο σύμμαχος του Ρωμαίου υπάτου Φιλαμινίου Αμύνανδρος βασιλεύς των Αθαμάνων, δι' αυτού προσεπάθησε να διαβή Φίλιππος ο Γ' κατά των επαναστάντων Αθαμάνων, δι' αυτού εξ Αμβρακίας κατήλθεν εις Θεσσαλίαν ο Ρωμαίος ύπατος Μάρκος Φίλιππος. Δι' αυτού διήρχοντο οι Αιτωλοκαρνάνες κατά τους προς τους Δεσπότες της Θεσσαλίας πολέμους των και οι της Ηπείρου Δεσπότες κατά των εν Θεσσαλία εχθρών των. Επ' αυτού τελεσφόρως ωχυρώθησαν πολλάκις οι αρματολοί και αυτό κατέλαβον πάντοτε οι επαναστάται της Θεσσαλίας. Σώζονται δ' έτι εν τω στενώ τούτω τα λείψανα των αρχαιοτέρων και των της Βυζαντινής εποχής οχυρωμάτων..... Εκ δε του χωρίου Μουσάκη άγει και ετέρα ατραπός, απότομος και τραχεία, εκ Θεσσαλίας εις Αθαμανίαν και Ηπειρον....» (Παλιγγενεσία, 1881).

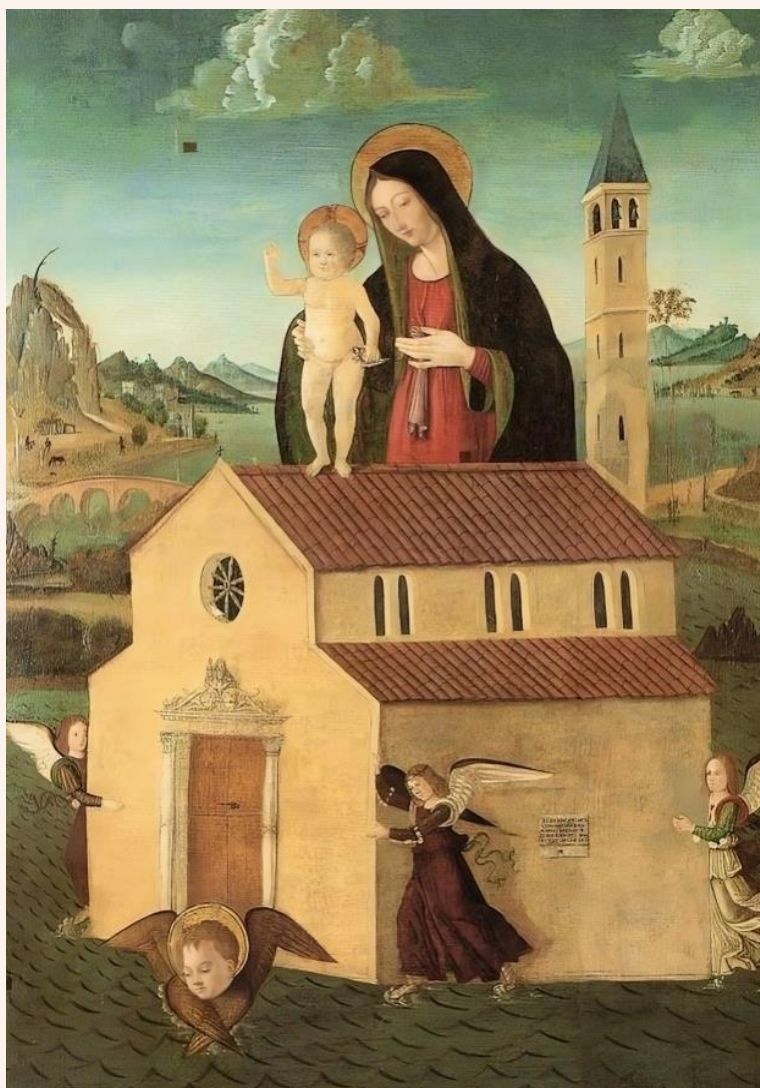
Ήταν δρόμος ζωντανός, πολύβουος, ένας παλμός που ένωνε τα ηπειρωτικά παράλια με τις ακμάζουσες θεσσαλικές πολιτείες. Κι οι σταθμοί του πολλά υποσχόμενοι: Ηράκλεια, Τετραφυλία, Γραία, Αργιθέα, Αλόπη, Αθήναιον, Εθοττία, Άκανθος..... Μαρτυρίες τόπων που σήμερα αναζητούν ξανά το βήμα του επισκέπτη, το άγγιγμα της μνήμης, την επιστροφή της ζωής.

“Ο δρόμος των Αγγέλων”

Στην καρδιά της Θεσσαλίας, εκεί όπου τα μοναστήρια στέκονται σαν φλόγες άσβεστες στο χρόνο, υπάρχει ένα ιερό που συνδέεται με μια μοναδική, σχεδόν απόκοσμη πορεία: τον επονομαζόμενο “δρόμο των Αγγέλων”. «.....Επί του χωρίου Πόρτα Παναγιά υπάρχει αξιοθέατος τρισπόστατος Βυζαντινή εκκλησία κτισθείσα υπό του αυτοκράτορος Ανδρονίκου κατά τον ιδ' αιώνα».....» (Παλιγγενεσία, 1881). Πρόκειται για το μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς, που, κατά την παράδοση, αποτέλεσε ενδιάμεσο σταθμό στην ιερή διαδρομή των λίθων από την επίγεια κατοικία της Παναγίας στη Ναζαρέτ, οι οποίοι – με θαυμαστό τρόπο, «δια μέσου λειτουργήματος των Αγγέλων» – μεταφέρθηκαν στην Ιταλία.

Οι λίθοι αυτοί, τρεις πλίνθινοι τοίχοι της Αγίας Οικίας της Θεοτόκου, ταξίδεψαν από την Αγία Γη και κατέληξαν, στις 10 Δεκεμβρίου 1294, στο Λορέτο της Ιταλίας, όπου και χτίστηκε επάνω τους ο περίφημος ναός της Santa Casa – ένα από τα σημαντικότερα Θεομητορικά προσκυνήματα της Ρωμαιοκαθολικής παράδοσης. Σύμφωνα με την ίδια παράδοση, ολόκληρη η διαδρομή αυτής της μυστηριώδους μεταφοράς –που ξεκίνησε από την Παλαιστίνη και έφτασε μέχρι τις ιταλικές ακτές– άφησε ιερά σημάδια στο διάβα της.

Και κάπου ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, ανάμεσα στο Θείο και το ανθρώπινο, ο δρόμος που ένωνε την Άρτα – πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου – με το μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς θεωρήθηκε μέρος αυτής της ιερής πορείας. Όχι απλώς ένα πέρασμα, αλλά ένα κομμάτι της ίδιας της Θεοτόκου, που ταξίδευε για να βρει τη νέα της πατρίδα. Ο «δρόμος των Αγγέλων» δεν ήταν πια μόνο θρύλος· έγινε προσκύνημα, ανάμνηση, δεσμός αιώνιος ανάμεσα σε ουρανό και γη.

Πίνακας του 1507 μ.Χ. με τίτλο "Giovanni Maria da Treviso/ Alessandro da Padova, Μεταφορά του Ιερού Οίκου στο Loreto – Giovanni Maria da Treviso/ Alessandro da Padova, Trasporto della santa casa a Loreto" που βρέθηκε στην Ιταλία και παρουσιάζει με λεπτομέρεια το πέρασμα του Ιερού Οίκου από την πόλη της Άρτας. Απεικονίζονται το καμπαναριό (ρολόι) της Άρτας, ο ποταμός από τις πηγές του και η χαρακτηριστική γέφυρα της πρωτεύουσας του Δεσποτάτου της Ηπείρου και της Θεσσαλίας του Άγγελου Κομνηνού Δούκα. (Accademia Angelico Constantiniana)

«.....Μετά το θάνατο του Σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α', στην περίοδο 1289-1294, τα ιερά κειμήλια ενδεχομένως πέρασαν στους γιούς του μαζί με τα αγαθά και τις κτηματικές ιδιοκτησίες του μοναστηριού της "Πόρτας Παναγιάς", συμπεριλαμβανόμενης της ηγεμονίας της Θεσσαλίας και της Μεγάλης Βλαχίας. Τα παιδιά του (οι γιοί του), κληρονόμησαν τον ίδιο τίτλο του Σεβαστοκράτορα, μα σε σύντομο διάστημα, πολλά αγαθά και κτηματικές ιδιοκτησίες, κυρίως της περιοχής του Ασπροπόταμου, πέρασαν στο θείο τους, Νικηφόρο Α' Άγγελο Κομνηνό. Μετά τον γάμο της κόρης του Θαμάρ στην

οποία δόθηκαν σαν προίκα, ανάμεσα σε όλα τα άλλα και οι πέτρες της Αγίας Οικίας, ήταν μετά αυτός ή πρόσωπα κοντά σε εκείνον, που οργάνωσαν την μεταφορά των ιερών κειμηλίων, που σύμφωνα με ορισμένες πηγές είχαν σαν προορισμό την Ιλλυρία, ειδικά, σύμφωνα με άλλους έφθασαν στην Αδριατική θάλασσα, από το λιμάνι της Άρτας. Αυτή η δεύτερη υπόθεση είναι και η πιο αξιόπιστη, γιατί ο μοναδικός υπάρχων δρόμος σε εκείνη την περίοδο για την Άρτα και, ακολούθως, για την θάλασσα, δρόμος που συνέδεε την Θεσσαλία με την Ήπειρο, ήταν κυριολεκτικά ο δρόμος που αναχωρούσε από την Πύλη Πόρτας Παναγιάς”(Κουδούνας, 2014).

“Η δίοδος του Τσιουμέρκα”

Πολλοί ήταν οι Ηπειρώτες που το φθινόπωρο κατέβαζαν τα κοπάδια τους στο Θεσσαλικό κάμπο για να ξεχειμωνιάσουν. Κτηνοτροφικά κατά το πλείστον φύλα οι πρώτοι κάτοικοι της Ηπείρου παρέμειναν κτηνοτρόφοι και γεωργοί σε όλη την αρχαία περίοδο. «Πλάνητες κτηνοτρόφοι δρασκελίζουν με τα κοπάδια τους την Πίνδο κι από κει κατέβαιναν στην Ήπειρο» (Δάκαρης, 1954). Οι τσοπάνηδες δηλαδή ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τις διόδους της Πίνδου γιατί το επέβαλαν οι ανάγκες της ζωής και η ίδια η φύση. Μια ξεχωριστή περιγραφή του τελευταίου περάσματος της Πίνδου προς τη Θεσσαλία κι αντίστροφα μας δίνει ο Μιχαήλ Χρυσόχοος (1909) στο βιβλίο του για τους Βλάχους, όπου και την ονομάζει σαν τη «δίοδο του Τσιουμέρκα». Γράφει χαρακτηριστικά : “.....Η τελευταία προς νότον δίοδος επί του Πίνδου, όστις ενταύθα Τσιουμέρκα καλείται, είναι η από Άρτας διά της γεφύρας του Κόρακα επί του Αχελώου και φέρει εις τα στενά της Πόρτας (Πόρτα Παναγιά) προς την Θεσσαλικήν πεδιάδα. Η δίοδος αυτή έχει ιστορικήν αξίαν. Δι’ αυτής ο Καίσαρ από της Νικοπόλεως εν ολίγω χρονικώ διαστήματι κατήλθεν εις Θεσσαλίαν και απροσδοκίτως ενεφανίσθη προ των Φαρσάλων, όπου εστρατοπέδευεν ο Πομπήιος. Μάχη κρατερά συνήφθη, ήτις απέληξεν εις την καταστροφών του Πομπήιου και την φυγήν αυτού διά της Λαρίσης και των Τερμών εις τας εκβολάς του Πηνειού (Τσιάγεσι) και διά παραμένοντος εκεί πλοίου εις Αίγυπτον κατά τας αρχάς Αυγούστου του 48 έτους π. Χ. Καθ’ άπασαν την γραμμήν ταύτην της Πίνδου προς νότον ευρίσκονται τοιοῦτοι συνοικισμοί σποράδην Κουτσοβλάχων.....”.

Ο δρόμος των συγκρούσεων και των θρύλων

Είναι προφανές λοιπόν πως η διαδρομή που ενώνει την Άρτα με τη Θεσσαλία δεν υπήρξε ποτέ μια απλή οδός επικοινωνίας· ήταν μονοπάτι στρατιωτικής στρατηγικής, πέρασμα προσώπων που άφησαν ανεξίτηλα τα ίχνη τους στην Ιστορία. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελεί η Μάχη των Φαρσάλων — εκεί όπου ο κόσμος της Ρώμης κρατήθηκε για λίγο μετέωρος, αναμένοντας την απόφαση της τύχης.

Ήταν το καλοκαίρι του 48 π.Χ., όταν δύο γίγαντες της ρωμαϊκής Ιστορίας, ο Πομπήιος ο Μέγας και ο Ιούλιος Καίσαρας, βρέθηκαν αντιμέτωποι σε μία από τις κρισιμότερες μάχες του ρωμαϊκού εμφυλίου. Ο Καίσαρας, ξεκινώντας από τη Νικόπολη, με στρατό που αριθμούσε περίπου 22.000 λεγεωνάριους και 1.000 ιππείς, διέσχισε το τραχύ ανάγλυφο των ανατολικών ηπειρωτικών βουνών, ανοίγοντας περάσματα ανάμεσα σε φαράγγια, στήνοντας γέφυρες από κορμούς δέντρων και δέρματα ζώων, χαράσσοντας κυριολεκτικά τη διαδρομή του στην πέτρα. Μονάχα με τη φαντασία μπορεί κανείς σήμερα να αναπλάσει το πέρασμα αυτής της πολυάριθμης φάλαγγας, που την παρατηρούσαν βουβά από τα υψώματα οι ντόπιοι βοσκοί – αθέατοι μάρτυρες ενός κόσμου που άλλαζε.

Πιάτο με μάχη μεταξύ Καίσαρα & Πομπήιου (στα Φάρσαλα). Ίσως από τον ζωγράφο της σειράς Αννίβας, με μια μεγάλη σκηνή Ρωμαίων στρατιωτών στη μέση της μάχης να κρατούν δόρατα, σπαθιά και σημαίες, με μερικούς στρατιώτες από κάτω τους τραυματισμένους, το φόντο ζωγραφισμένο με περαιτέρω ομάδες στρατιωτών που κρατούν παρόμοια όπλα και σάλπιγγες, μπροστά από μια λίμνη ή ποτάμι και μια μακρινή πόλη, μέσα σε ένα χείλος ώχρας, με χαραγμένη με μπλε χρώμα στην πίσω όψη την επιγραφή «Del[le] [tr]ombe al gran suon se stessi occidono», [υπό τον ήχο των σαλπίγγων αυτοκτονούν] 1543, Orazio Fontana 1510-1571, Urbino

Αιώνες αργότερα, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η ίδια αυτή διαδρομή – και ιδίως το περίφημο γεφύρι του Κοράκου– έγινε και πάλι πεδίο συγκρούσεων, τόπος στρατηγικής σημασίας και επαναστατικής ανάσας. Από το 1714, όταν ο Οσμάν Πασάς έλαβε διαταγή για την αποκατάσταση της τάξης στην περιοχή του Μουζακίου, μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα, το Γεφύρι και η περιοχή των Ραδοβιζίων και της Αργιθέας υπήρξε επανειλημμένα τόπος μαχών και εξεγέρσεων. Η φρουρά των Τουρκαλβανών που στάλθηκε να εγκατασταθεί εκεί, υπό την ηγεσία του Βοεβόδα και του Κατή, συνάντησε την οργή των παλικαριών του Γιάννη Μπουκουβάλα. Η μάχη που ακολούθησε έμεινε θρυλική, όπως διασώζεται στο σπαρακτικό δημοτικό τραγούδι:

Τι έχεις, καημένε κόρακα, και σκούζεις και φωνάζεις;

Μήνα διψάς για αίματα, για τούρκικα κουφάρια;

Αν εδιψάς για αίματα, για τούρκικα κουφάρια,

πέτα ψηλά κατ' τ' Άγραφα, στου Άσπρου το γεφύρι.

Η Μονή Σέλτσου, κτισμένη στα όρια της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, πάνω από τον Αχελώο, είναι γνωστή για την τετράμηνη πολιορκία του 1804, μετά την παράδοση του Σουλίου στον Αλή Πασά με συνθήκη, υπερχιλίων Σουλιωτών υπό τον Κίτσο Μπότσαρη, από τους οποίους σώθηκαν λιγότεροι από εκατό. Στη φωτογραφία του αρχαιολόγου Π. Βοκοτόπουλου, η Μονή Σέλτσου από το ΝΑ, τον Οκτώβριο του 1967.

Η Γέφυρα Κοράκου, με το επιβλητικό πέτρινο τόξο της και τα θεμέλια της φυτεμένα βαθιά στον Άσπρο ποταμό, γνώρισε πολλές τέτοιες στιγμές. Το 1765, νέα σύγκρουση του Γιάννη Μπουκουβάλα, αρματολού των Αγράφων, με Τουρκαρβανίτες κατέληξε σε νίκη των Ελλήνων· στα 1770, άλλη μια μάχη, αυτή τη φορά με τραυματισμό του νεαρού Θανάση Μπουκουβάλα· το 1804, οι τελευταίοι Σουλιώτες που σώθηκαν από τη σφαγή της Μονής Σέλτσου διέφυγαν από εδώ προς την Αργιθέα· το 1822 και μετά, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης έστηνε εκεί τις προφυλακές του — και σε διαμάχες με τον Ράγκο, συγκρούονταν για την κυριαρχία της.

Το 1867, στην επανάσταση κατά των Τούρκων, η γέφυρα αποτέλεσε και πάλι κρίσιμο σημείο· η προσωρινή Κυβέρνηση Ηπείρου-Θεσσαλίας από το Μεζήλο (Δροσάτο σήμερα) έστειλε δυνάμεις να την ανακαταλάβουν, και το πέτυχε μετά από σφοδρή μάχη στις 2 Μαρτίου. Λίγα χρόνια αργότερα, στην επανάσταση του 1877-78, οι αδερφοί Αλεξανδρή, μαζί με τον οπλαρχηγό Ματσούκη, φρούρησαν ξανά το Γεφύρι, κρατώντας το μακριά από τον τουρκικό έλεγχο.

Πρόκειται λοιπόν για έναν δρόμο ποτισμένο με ιδρώτα, αίμα και προσευχές· για πέρασμα που έγινε σύνορο ζωής και θανάτου· για πέτρες που αντηχούν ακόμη βήματα λεγεωνάριων, οπλαρχηγών, προσκυνητών και εξεγερμένων.

Ο δρόμος στον ταξιδιωτικό οδηγό Baedeker

Ο πρώτος ξένος που κατέγραψε τον δρόμο με ακρίβεια ήταν ο Karl Baedeker, ο Γερμανός εκδότης και θεμελιωτής των σύγχρονων ταξιδιωτικών οδηγών. Στο οδοιπορικό του στην Ήπειρο, το 1894, περιγράφει με σχολαστική ακρίβεια τη διαδρομή από την Άρτα προς τις Πηγές και στη συνέχεια προς τη Θεσσαλία, δίνοντας έτσι την πρώτη ευρωπαϊκή μαρτυρία για έναν δρόμο που μέχρι τότε ζούσε μόνο μέσα από τα τραγούδια, τις αναμνήσεις και τους μύθους των ανθρώπων του.

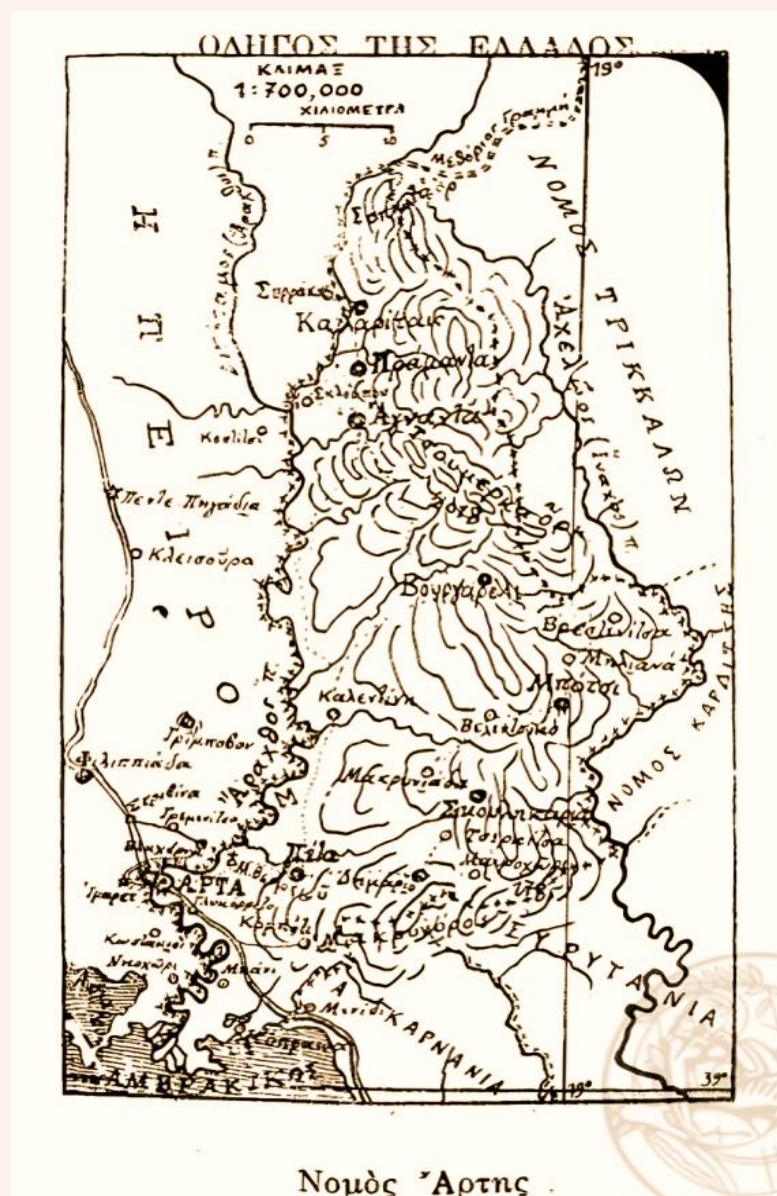
«Εξ Άρτης εις Τρίκαλα διά Πίνδον

Η εκδρομή αυτή γίνεται εντός 4 – 5 ημερών δι’ ημιόνων εξ Άρτης και καλού τινος οδηγού, ειδήμοντος του τόπου. Πρέπει να λάβη τις ζωοτροφίας μεθ’ εαυτού και άρτον διότι κατά την εκδρομήν μόνον μπομπούταν θα εύρη. Επίσης και τινά βαρέα ενδύματα και άλλα προς κατάλυσιν χρήσιμα. Τα χωριά πολλάκις κείνται μακράν και ο εκδρομέυς θα διανυκτερεύη παρά τας πηγάς ή τους ποταμούς. Η ξυλεία είναι αφθονος και δύναται να ανάπη, ως συνειθίζεται, πυράν. Δεν πρέπει να λησμονήση να προμηθευθή πυρεία. Η οδός δι’ ης θα μεταβή εις Τρίκαλα ο εκδρομέυς είνε αυτή εκείνη ην ηκολούθησαν εξ Ηπείρου εις Θεσσαλίαν ο τε Τίτος Κόιντος Φλαμίνιος, ο Μάρκος Φίλλιπος και οι ηγεμόνες της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας. Η

εκδρομή αυτή γίνεται μετά κόπου τινός, αλλά γνωρίζει τω περιηγητή το ωραιότερον και ποιητικώτερον όρος της Ελλάδος, την «Πίνδον».....Η Πίνδος

εν γένει είνε άγριον και δασωδέστατον όρος, άπασαι δε' αι πλευραι αυτού, ιδίως προς την Θεσσαλίαν, καλύπτονται υπό πυκνών δασών, κατά τα ανώτερα μεν μέρη οξυών κατά τα χαμηλότερα δε πευκών και ελατών και έτι κατωτέρω φηγών, αι δε κορυφαί αυτής είνε φαλακραί συνιστάμεναι εκ τιτανολίθων.....

Ο Χάρτης της περιοχής της Άρτας που συνοδεύει το κείμενο στον ταξιδιωτικό οδηγό Karl Baedeker
(<https://anemi.lib.uoc.gr/>)

Εξερχόμεθα της Άρτης διά της Μ.Α. οδού της εις Μενίδι αγωγούσης μέχρι σχεδόν 2 χιλμ. Είτα διελθόντες τους νέους στρατώνες παρά τον μικρόν γήλοφον, λαμβάνομεν την επ' αρ. διά των ελαιώνων άγουσαν κατά μήκος του Αράχθου. Αφίνομεν επί δεξ. (1 ½ ώρ.) το χ. Πέτα (πρωτεύουσα του ομωνύμου δήμου, κατ. 1366), έπειτα το Θεοτοκίό. Είτα αφίνομεν την αμαξιτήν ίνα εισέλθωμεν επί δεξ. εις πετρώδην ατραπόν ανάγουσαν εις τον λόφον Ζυγόν (583 μ.). Προς την Μ. κλιτύν του Ζυγού είνε το χ. Λιβίτσικον του δήμου Ηρακλείας (κατ. 138) όπερ καταλίπομεν επ' αριστ. Κατόπιν κατερχόμεθα εις κοιλάδα παραποτάμου τινός του Αράχθου, ον διαβαίνομεν διά δύο γεφυρών (καμαρών) είτα δε διά δάσους εκ δρυών εξερχόμεθα εις το χ. και Μοναστήριον Μηλάταις (του δήμου Ηρακλείας, κατ. 100). Τα μέρη ταύτα

καλούνται Ραδοβίτσι και είνε του Νομού Άρτης, εις 11 ωρών απόστασιν της οποίας , συναντώμεν το χ. Καταβόθρα του δήμου Τετραφυλλίας (κατ. 255).

Είτα η οδός διέρχεται διά δρυών και συνδένδρου υψώματος υπέρθεν του χ. Μηλιανά (κατ. 353). Ήδη πλησιάζομεν προς χάσμα τι του Αχελώου εις διακλάδωσιν τινα του οποίου διαβαίνομεν διά ξυλίνης γεφύρας και μετά 1 ½ ώρ. φθάνομεν εις το χ. Γρέβνα, εις τους πρόποδας του όρους Μεσούντα. Εντός ½ ώρ. κατερχόμεθα εις την δεξιάν όχθην του ποταμού. Η οδός διέρχεται παρά τα ερείπια αρχαίου πύργου και ανέρχεται κατά μήκος του ποταμού. Περιέρχεται το όρος Μεσούντα αφίνουσα επ. αριστ. το χ. Βρεστενίτσα του δήμου Τετραφυλλίας (κατ. 839). Ενταύθα ο ποταμός, στενούμενος μεταξύ των ορέων Μεσούντα και Σμιγγού σχηματίζει αγκώνα, κατά το στενώτερον μέρος του οποίου μεταξύ των δύο εκ βράχου τειχών, ιδρύθη μονότοξος γέφυρα του Κόρακα, ήτις είναι όλως περιέργου κατασκευής. Ο θόλος λεπτός, υψούται μέχρι 30 μ. υπέρ την του ύδατος επιφάνειαν και μόλις δύναται να διέλθη πεφορτωμένη ημίονος. Επί Τουρκοκρατίας ενταύθα υπήρχον 2 σταθμοί, σήμερον ερειπιώδεις. Πέραν της γεφύρας η οδός διέρχεται διά των Πέντε Αδελφών (ως εκ των πέντε κορυφών) και κατέρχεται είτα εις την φάραγγα του Σμιγγού, παραποτάμου του Αχελώου, ον διαβαίνομεν διά γεφύρας. Επ' αριστ. επί του όρους ερείπια κάστρου και έτι περαιτέρω φαίνεται το χ. Λιάσκοβον του δήμου Αργιθέας του Νομού Τρικκάλων, ½ δε ώραν πριν ή φθάσωμεν εις το χ. του αυτού δήμου Κνίσσοβον διερχόμεθα διά των ερειπίων της αρχαίας Αργιθέας, πρωτευούσης του βασιλείου των Αθαμάνων. Σώζονται λίθοι και τείχος καλής τέχνης. Ουδέν ίχνος τείχους περιβόλου. Η θέσις όμως είναι φύσει και θέσει οχυρά. Πέραν του χ. η οδός άγει εις τας Πόρτες Παναγιάς και Μουζάκιον, πέραν των οποίων φαίνεται η θεσσαλική πεδιάς.....».

Η δύσκολη πορεία ενός Άγγλου πολεμικού ανταποκριτή προς την Άρτα

Η πορεία από την Άρτα ως το Μουζάκη εκείνη την εποχή κρατούσε συνήθως 5 μέρες. Την ίδια, γεμάτη κινδύνους, διαδρομή ακολούθησε και ο Άγγλος πολεμικός ανταποκριτής στον πόλεμο του 1897 Henry Woodd Nevinson, όταν πέρασε από τη Θεσσαλία στην Άρτα κατά τον μήνα Απρίλη, για να καλύψει το μέτωπο του πολέμου στην Ήπειρο και ο οποίος μας δίνει μια εντυπωσιακά λεπτομερή περιγραφή αυτής της δύσκολης κι επικίνδυνης πορείας :

«..... Περίπου το μεσημέρι περάσαμε απ' εκείνο το μεγάλο πέρασμα στις Πόρτες που έβλεπα τόσο συχνά, και τρανταζόμασταν πάνω στο κάρο, κατά μήκος της βάσης του γυμνού τύμβου όπου ο Καίσαρας είχε εισβάλει κάποτε και είχε λεηλατήσει τη μεγάλη οχυρή πόλη των Γόμφων και έτσι μπήκαμε στα βουνά και στην πρώτη στροφή της κοιλάδας φάνηκε το απομακρυσμένο αλλά χαριτωμένο χωριό Μουζάκι, όπου το κάρο έπρεπε να γυρίσει πίσω.....Νωρίς το επόμενο πρωί ξεκίνησε το δύσκολο κομμάτι της

ανάβασης. Το μονοπάτι, που αρχικά δεν διέκρινε κανείς, κατέβαινε ακριβώς στον πάτο της κοιλάδας και στη συνέχεια κατευθύνονταν προς την κορυφή της κεντρικής κορυφογραμμής μέχρι τη γυμνή και μισογκρεμισμένη πλευρά ενός βουνού σε σχήμα τρούλου που διατηρεί ακόμα το ελληνικό όνομα Τύμπανος ή το Τύμπανο. Φαινόταν εντελώς αδύνατο τα άλογα να μπορέσουν να σκαρφαλώσουν σε μια τέτοια απότομη κλίση, αλλά με κάποιο τρόπο τα κατάφεραν, αν και κατά τόπους έπρεπε σχεδόν να βάλουμε τα πόδια τους στις κατάλληλες ρωγμές και μετά να τα σηκώσουμε εντελώς ψηλά, και τα φτωχά ζώα ξεστόμιζαν μεγάλους αναστεναγμούς και πάλευαν να προχωρήσουν μπροστά, σχεδόν τόσο όρθια όσο σε μια κάθετη σκάλα. Πριν το μεσημέρι βρεθήκαμε ανάμεσα στα χιόνια. Το χιόνι ήταν μαλακό και έλιωνε, αλλά τα άλογα δεν βυθίστηκαν πολύ πάνω από τα γόνατά τους, και παρόλο που υποφέραμε από την τρομερή λάμψη- αντανάκλαση του χιονιού, δεν υπήρχε πραγματικός κίνδυνος, πέρα από τη δυσκολία να κρατήσουμε την σωστή πορεία του μονοπατιού όταν αυτό καλυπτόταν από μεγάλα στρώματα χιονιού.

Καθώς πλησιάζαμε στην κορυφή, έπεσα προς τα μπρος, όλο προθυμία να κοιτάξω πάνω από την άκρη και να δω προς τα δυτικά. Η λεκάνη απορροής μπροστά μου ήταν όπως θα έπρεπε να είναι μια λεκάνη απορροής, και από όλους τους σχηματισμούς της επιφάνειας της γης δεν υπάρχει κανένας πιο συναρπαστικός και πιο απολαυστικός απ' αυτόν. Δεν ήταν πάνω από εκατό γιάρδες περίπου. Ήταν ακόμη βυθισμένη βαθιά μέσα στο χιόνι, αλλά και τώρα, κάτω από το χιόνι άκουγε κανείς το νερό να στάζει με την υπόσχεση του καλοκαιριού. Και κάθε σταγόνα, από τη μια πλευρά πήγαινε προς τα Τέμπη, και από την άλλη μέσα, από μια μεγάλη διαδρομή, προς τον τόσο μακρινό και φωτεινό Κορινθιακό κόλπο. Στην κορυφή στράφηκα για μια τελευταία ματιά στη θεσσαλική πεδιάδα, προς τα ανατολικά. Ήταν απλωμένη πολύ κάτω από μένα, κάτω από μια απαλή ομίχλη, αλλά πέρα και πάνω από την ομίχλη ο Όλυμπος υψωνόταν πεντακάθαρα, με μια μοναδική καθαρότητα του λευκού. Μπροστά μου προς τα δυτικά βρισκόταν μια βαθιά και στενή κοιλάδα, μέσα στην οποία είχαν κιάλας χαθεί τα μικρά μας ίχνη, και πιο πέρα, όσο πιο μακριά μπορούσε να δει κανείς, απλώνονταν μια σειρά από χιονισμένα βουνά. Αλλά λίγο πιο νότια υψωνόταν ένα απέραντο φράγμα από βράχια, τεράστιο στη μάζα του, και το παρακολούθησα όπως θα παρακολουθούσε κάποιος έναν εχθρό άγνωστης δύναμης, γιατί ήξερα ότι βρισκόταν ανάμεσα σε εμάς και την Άρτα.....

Βυθιστήκαμε στον πάτο απ' αυτό το ανήλιαγο φαράγγι, όπου συναντήσαμε το πρώτο από αυτά τα θλιβερά, διάσπαρτα χωριά που λιμοκτονούν στην κεντρική Πίνδο, τόσο φτωχά που δεν έχουν δει ποτέ γυαλί στη ζωή τους, και τρέφονται με αυτό τον κολλώδες καλαμποκάλευρο και όπου ακόμη και μισή δεκάρα κρασί βρίσκεται μόνο από σπάνια καλή τύχη. Το χωριό ανήκει σε έναν αδύνατο κύριο τον οποίο είχα δει στην Αθήνα να γελάει στην πλατεία

με τουφέκι και μια ζώνη με φυσεκλίκια. Πέρασαμε τα λιγοστά σπιτία χωρίς να σταματήσουμε, και το υπόλοιπο εκείνης της ημέρας αποτέλεσε απ' την πλευρά μας, μια μακρά κατάκτηση πολλών δυσκολιών. Μερικές φορές το στενό μονοπάτι περνούσε από την άκρη βράχων, τόσο απότομων, που έπρεπε να τραβήξουμε τα χαλινάρια των αλόγων και να πιάσουμε γερά τις ουρές τους από φόβο μήπως κατακυλήσουν στον χείμαρρο από κάτω. Συχνά έπρεπε να διασχίσουμε το χείμαρρο και κάθε φορά αυτό αποτελούσε και μια καινούργια αναστάτωση.

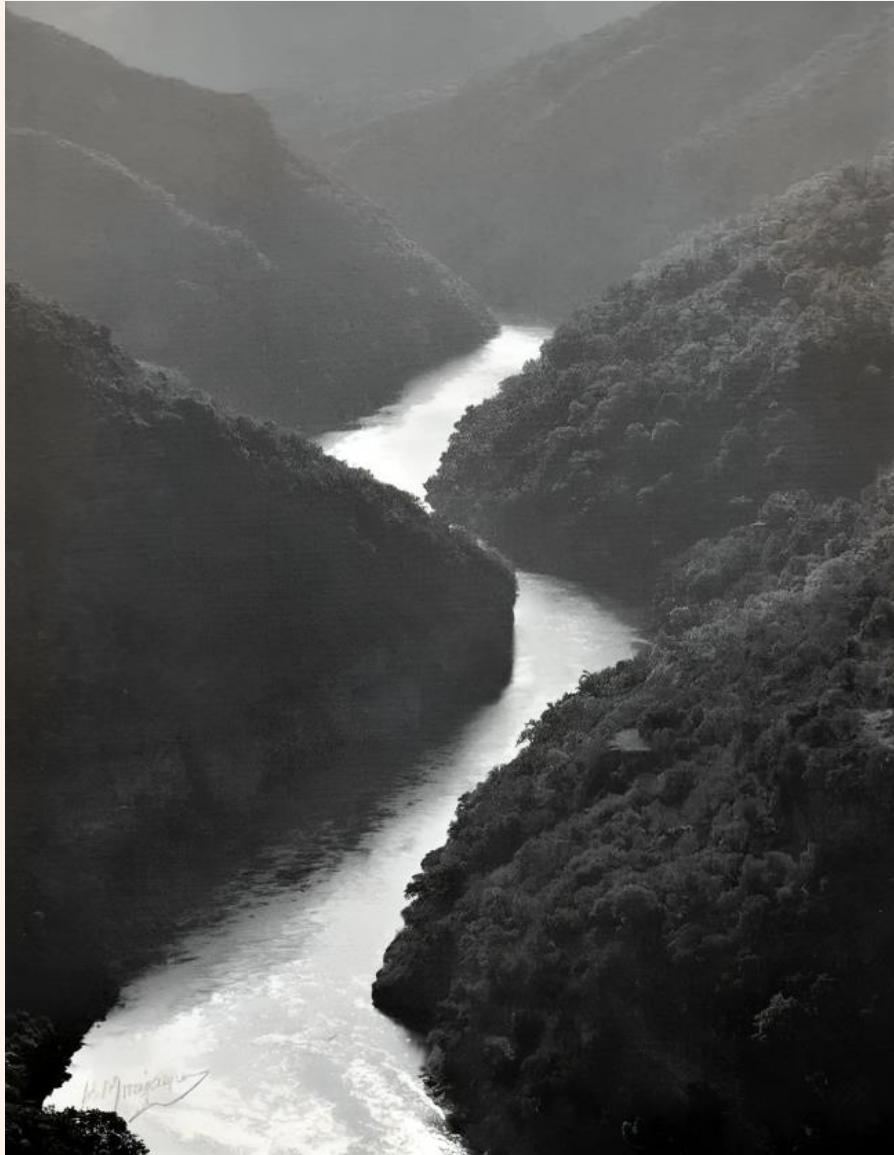
Σκίτσο νεαρού βοσκού που συνάντησε ο Henry Woodd Nevinson - Greek shepherd boy (από το βιβλίο του).

Το απόγευμα φτάσαμε σε ένα κύριο ρέμα, που, νομίζω, ήταν το πάνω ρεύμα του Αχελώου, ή Ασπροπόταμου, όπως λέγεται τώρα. Αλλά δεν μπορώ να είμαι σίγουρος, γιατί ο χάρτης ήταν εντελώς άχρηστος και η περιοχή δεν είχε ερευνηθεί ποτέ σωστά. Όπως και να 'χει, το νερό, άσπρο από τις πλημμύρες και το χιόνι, έρεε με ορμή πάνω από τα κρυμμένα βράχια του, και ούτε άνθρωπος, ούτε θηρίο θα μπορούσε εύκολα να το δαμάσει. Ευτυχώς, έτυχε μερικοί ξυλοκόποι να μεταφέρουν με κόπο μερικές εκατοντάδες κομμένα

έλατα κάτω στο ρέμα. Οδηγώντας μισή ντουζίνα από τους κορμούς ενάντια στο ρεύμα, και σπρώχνοντάς τα προς τα πάνω με μακριά κοντάρια, σχηματίσαμε ένα είδος πλωτής γέφυρας ή σχεδίας, κατά μήκος της οποίας τα άλογα αναγκάστηκαν να συρθούν με μεγάλη δυσκολία και κίνδυνο. Όταν τελικά φτάσαμε στην απέναντι όχθη, διαπιστώσαμε ότι το μονοπάτι είχε εξαφανιστεί και για πολλή ώρα περιπλανηθήκαμε πάνω-κάτω στην απόκρημνη πλευρά του βουνού χωρίς σκοπό. Επιτέλους οι άντρες κάθισαν, κρατώντας ο καθένας το κεφάλι του εξαντλημένου αλόγου του στην αγκαλιά του. Φοβόμουν ότι θα κλάψουν, αλλά αποδείχτηκε ότι ήταν μια μορφή ανταρσίας. Ο Σπύρο ήταν τρομοκρατημένος για τη ζωή του, ο γέρος για το άλογό του, που το αγαπούσε σαν παιδί του. Και οι δύο δήλωσαν, με μία φωνή, ότι θα γυρίσουν πίσω. Ευτυχώς το ποτάμι ήταν πίσω μας, και αυτό τους έκανε να διστάζουν, ενώ είπα στον Μαύρο να τους ξεκαθαρίσει ότι ήμουν πολύ πρόθυμος να τους αφήσω να επιστρέψουν, αλλά, αν και με πόνο καρδιάς, δεν θα τους έδινα ούτε δεκάρα τσακιστή, και, από τη δική μου πλευρά, θα συνέχιζα μόνος. Αυτό το τελεσίγραφο τους οδήγησε σε μια μικρή διάσκεψη, κατά την οποία φόρεσα το σακίδιο μου και, με την πυξίδα στο χέρι, ξεκίνησα αόριστα προς την κατεύθυνση της Άρτας. Δεν είχα χαθεί από τα μάτια τους όταν ξαναβρήκα το μονοπάτι. Ήταν μια ανακούφιση, γιατί στην πραγματικότητα είχα φτάσει σε απόγνωση, και αν με είχαν αφήσει χωρίς φαγητό ή καταφύγιο στη μέση εκείνων των ακατοίκητων φαραγγιών της Πίνδου, είναι αρκετά βέβαιο ότι δεν θα είχα φτάσει ποτέ στην Άρτα. Αλλά ακούγοντας τις φωνές μου με ακολούθησαν, και συμφιλιωθήκαμε, ευτυχώς χωρίς δάκρυα.

Έτσι για αρκετές ώρες περπατούσαμε κοντά στην κορυφή του γκρεμού που κρέμονταν πάνω από το ποτάμι, και είχε περάσει το ηλιοβασίλεμα όταν επιτέλους φτάσαμε σε πιο ανοιχτό έδαφος, με χωράφια και κοιλάδες, όπου βρισκόταν ένα αξιοθρήνητο μικρό χωριό που λεγόταν Λιάσκοβο (εννοεί το Πετρωτό Καρδίτσας).....Το άλλο πρωί κατεβήκαμε το βραχώδες μονοπάτι και περάσαμε πάνω από μια στενή γέφυρα, που με ένα υπέροχο άνοιγμα στέκεται περήφανα ψηλά πάνω από τον Αχελώο στο στόμιο ενός φαραγγιού, που ούτε να το φανταστεί δεν μπορεί κανείς. Δεν είμαι σίγουρος, αλλά αυτή πρέπει να ήταν η γέφυρα του Κοράκου που ο Υπολοχαγός Col. Baker κάποτε μέτρησε την τελειότητα της δομής της. Βρήκε το άνοιγμα 132 πόδια, το οδόστρωμα μόλις 6 πόδια πλάτος και 181 πόδια μήκος, και το ύψος 125 πόδια. Φαίνεται ότι είχε χτιστεί από μοναχούς και κατάλαβα αμέσως ότι, όπως ο αγγελιοφόρος σε κάποιο παλιό θεατρικό έργο, έφερνε τα κακά μαντάτα της μοίρας. Γιατί καθώς ανεβαίναμε στο απέναντι βουνό, είδα έναν άντρα να τρέχει προς το μέρος μας στο μονοπάτι μπροστά. Για Έλληνα, το μήνυμά του ήταν πολύ σύντομο: «Ήμουν στην Άρτα την Κυριακή», είπε. «Ο πόλεμος άρχισε το απόγευμα. Οι Τούρκοι προσπάθησαν να περάσουν το ποτάμι δένοντας Χριστιανές γυναίκες μπροστά τους, με την ελπίδα ότι οι

Έλληνες δεν θα πυροβολούσαν. Όλοι σκοτώθηκαν. Οι κραυγές τους ήταν τρομακτικές. Η πόλη είναι ερειπωμένη. Το να συνεχίσεις σημαίνει θάνατος». Σε απλά αγγλικά του είπα πόσο μεγάλα ψέματα μας είπε, αλλά για το κύριο σημείο του λόγου του δεν μπορούσα πλέον να έχω αυταπάτες. Ο πόλεμος είχε αρχίσει χωρίς εμένα.

*“Ο Αχελώος -
Ασπροπόταμος”
με το φακό του
Κ. Μπαλάφα
(Πηγή :
Λεύκωμα
ΗΠΕΙΡΟΣ,
Αθήνα, 2003)*

Εκείνη την ημέρα δεν υπήρξε άλλη συζήτηση εκτός από το ότι λίγο μετά το μεσημέρι οι άντρες δήλωσαν και πάλι ότι δεν θα προχωρούσαν άλλο εκτός και αν συναινούσα να κάνω το ταξίδι σε πέντε ημέρες. Αναγκάστηκα να ενεργήσω όπως πριν, και προχώρησα μόνος, παίρνοντας μόνο το σακί μου και λέγοντας στον Μαύρο να επιστρέψει στην Αθήνα με τα υπόλοιπα λίγα πράγματά μας. Σύντομα διαπίστωνα ότι όλοι τους ακολουθούσαν πίσω μου αργά, και προς το παρόν μπορούσα να τους ακούσω να μουρμουρίζουν βλαστήμιες για την καταγωγή και τους προγόνους μου. Αλλά εκείνη τη

στιγμή η καταγωγή μου, μου ήταν παντελώς αδιάφορη, γιατί σε ένα απότομο ύψος στην άκρη πάνω από μια σχεδόν αόρατη κοιλάδα, άκουσα την έκρηξη των όπλων πολύ μακριά – τα δύο μεγάλα πολυβόλα της Άρτας, πρέπει να ήταν. Το υπόλοιπο εκείνης της ημέρας μένει στο μυαλό μου σαν ένα είδος εφιαλτικής συγκεχυμένης εικόνας από γκρεμούς και λασιώδες χιόνι, από φαράγγια σκοτεινά με μαύρα πουρνάρια, από τους λευκούς αφρούς του ποταμού και από την εικόνα μιας άλλης στενής γέφυρας που ένωνε γκρεμό με γκρεμό με την ψηλή καμάρα της.

Εκείνο το βράδυ το περάσαμε σε ένα στάβλο σε ένα χωριό γεμάτο υγρασία, που δικαίως ονομάζεται Καταβόθρα. Φτάσαμε επιτέλους στους πρόποδες του τεράστιου βραχώδους φράγματος που είχα δει από την κορυφή του Τυμπάνου, και το επόμενο πρωί αφήσαμε τη λεκάνη του Αχελώου, στο σημείο που το φράγμα από τα βράχια έστριβε προς τα νότια, και προχωρώντας προς τα δυτικά πάνω από τον απότομο γκρεμό της κοίτης του νερού μπήκαμε στη λεκάνη του Αράχτου που διέρχεται από την Άρτα. Ήταν μια περιοχή παρόμοια με αυτήν που είχαμε περάσει, αλλά τα φαράγγια έμοιαζαν να γίνονται ακόμα πιο ζοφερά, αν μη τι άλλο, και η διαδρομή πιο τρομερή ακόμη και για άγρια θηρία. Πότε, πότε, η βροχή έπεφτε καταρρακτώδης. Τα άλογα είχαν εξαντληθεί. Ο γέρος φαινόταν σαν να έκλαιγε ακόμα κι η καρδιά του για την κατάστασή τους. Τα πόδια του ήταν επίσης σε φρικτή κατάσταση, και μάταια τα έπλυνε με το μαντήλι της τσέπης του στα ρυάκια. Σαπούνισα ένα ζευγάρι κάλτσες και του τις έδωσα, αλλά και πάλι μόλις που σερνόμασταν στον σκοτεινό και πέτρινο δρόμο.....

Μετά από αυτό, μίλι με μίλι σερνόμασταν κατά μήκος ενός αρκετά επίπεδου μονοπατιού πάνω από τις κορυφές λόφων καλυμμένων με θάμνους και δέντρα. Ήμασταν πολύ ψηλά, αλλά δεν μπορούσαμε να έχουμε θέα, ώσπου επιτέλους, αργά το απόγευμα, φτάσαμε σε μια απότομη άκρη του βουνού από το οποίο κάποιες γρήγορες εικόνες φαινόταν εδώ κι εκεί σε μια τεράστια απόσταση προς τα δυτικά, ή μπορεί να ήταν και αμυδρές εικασίες μέσα από σύννεφα βαριάς ομίχλης κάτω από έναν θολό ήλιο, σε μωβ χρώμα, όπως σε μια στοιχειωμένη νεραϊδίσια γη. Άγνωστες βουνοκορφές στέκονταν σαν νησιά πάνω από τα σύννεφα. Και υπήρχε και μια πεδιάδα και μια εκβολή που τη χώριζε, και εδώ κι εκεί λιμνούλες με θαμπό γαλάζιο νερό σαν μολύβι μπορούσαν να φανούν μέσα από τους ατμούς, και ήξερα με χαρά ότι πρέπει να είναι εκείνος, ο Αμβρακικός Κόλπος που είδε η Κλεοπάτρα. Και πολύ μακριά, ψηλά, σαν να ήταν μέρος του ίδιου του ουρανού, άστραφτε μια λεπτή γραμμή από ασήμι, που ήταν η ανοιχτή θάλασσα, η παλιά Αδριατική. Σε τρεις μέρες και λίγες ώρες είχαμε περάσει από την Πίνδο, και τώρα στα πόδια μου, στα βάθη μιας πλατιάς κοιλάδας, είδα έναν μεγάλο δρόμο, και στο τέλος του, σχεδόν περικυκλωμένη από τη λευκή καμπύλη ενός ποταμού, βρισκόταν μια πόλη με τα παλιά τείχη ενός ενετικού κάστρου κοντά στο ρέμα, και, ψηλά στο λόφο, ένα μεγάλο τετράγωνο φρούριο, και πιο μακριά σε μια

συστάδα από τρούλους, μια μεγάλη βυζαντινή εκκλησία και η γραμμή μιας αρχαίας γέφυρας. Αυτή, λοιπόν, ήταν η Άρτα, το μέρος που τόσο λαχταρούσα να δω!...»

Οι δύο γέφυρες του Αχελώου: Η Κουτσοκαμάρα και το Γεφύρι του Κοράκου

Δύο ιστορικές γέφυρες ένωναν παλαιότερα τις απέναντι όχθες του Αχελώου, οδεύοντας προς τη Θεσσαλία, στο σημείο όπου το ποτάμι εμφανίζεται με την πιο άγρια και παρθένα μορφή του — εντυπωσιακό και σφιχτοδεμένο μέσα σε ένα φυσικό στενό. Η παλαιότερη από αυτές είναι γνωστή σήμερα με το όνομα Κουτσοκαμάρα ή Κουτσογέφυρο.

Στη φωτογραφία του Παναγιώτη Βοκοτόπουλου από το 1966 το Κουτσοκάμαρο με το σχόλιο “Πηγαί (Βρεντενίστας). Ο Αχελώος και η αχρηστευμένη γέφυρα Κουτσοκάμαρο, νοτίως της Μονής Σέλτσου – Ιούλιος 1966” (Πηγή : Λεύκωμα ΗΠΕΙΡΟΣ, Θεσσαλονίκη, 2011)

Όπως σημειώνει ο Σπύρος Μαντάς, η Κουτσοκαμάρα βρισκόταν επάνω στον Αχελώο, ακριβώς στο σημείο που αποτελεί το φυσικό σύνορο μεταξύ των νομών Άρτας και Καρδίτσας. «....Η γέφυρα ήταν θεμελιωμένη ανάμεσα στις

περιοχές Ντρασκό και Καλάμι και συνέδεε τα απέναντι χωριά Πετρωτό (παλαιότερα Λιάσκοβο) και Πηγές (παλαιότερα Βρεστενίτσα). Κατά μία άποψη, η γέφυρα αυτή πιθανόν αποτελούσε μέρος ενός σημαντικού αρχαίου οδικού άξονα που ένωνε την Αμβρακία με τους Γόμφους και την Τρίκκη (Τρίκαλα), άποψη που ενισχύεται από πλήθος στοιχείων.

Την ύπαρξη και σημασία της γέφυρας επιβεβαιώνει και η μαρτυρία του Γάλλου περιηγητή Rouqueville, ο οποίος στις αρχές του 19ου αιώνα αναφέρει: “....Η πέτρινη αυτή γέφυρα με οκτώ καμάρες είναι έργο των Ρωμαίων και είχε χρησιμοποιηθεί από τις Μακεδονικές Φάλαγγες, τις λεγεώνες του Καίσαρα και τις βαρβαρικές ορδές που κατάστρεψαν την Ελλάδα”.

Ο Rouqueville αναφέρει την εν λόγω γέφυρα ως "του Κοράκου", γεγονός που προκαλεί προβληματισμό. Δύο είναι τα πιθανά σενάρια: είτε η γέφυρα αυτή όντως ονομαζόταν τότε έτσι, με το όνομα να περνά αργότερα στη νέα γέφυρα που κατασκευάστηκε κοντά της, είτε ο περιηγητής μπέρδεψε τις δύο κατασκευές. Όπως και να έχει, η περιγραφή του παραμένει σημαντική, καθώς μας δίνει πληροφορίες για τη μορφή της – οκτώ καμάρες – έστω και αν, κατά κανόνα, δεν διαχώριζε σαφώς τα κύρια από τα ανακουφιστικά τόξα....» (Μαντάς, 2020)

Μια ακόμη φωτογραφία του Π. Βοκοτόπουλου από το Κουτσοκάμαρο, αυτή τη φορά από πιο κοντινή απόσταση, τον Ιούλιο του 1966. (Πηγή : Λεύκωμα ΗΠΕΙΡΟΣ, Θεσσαλονίκη, 2011)

Η Κουτσοκάμαρα, είτε με οκτώ είτε με λιγότερες καμάρες, πρέπει να υπήρξε ένα επιβλητικό και πολύτοξο έργο. Αν δεν κτίστηκε, όπως αναφέρει η τοπική παράδοση, από τη βασίλισσα και Οσία Θεοδώρα κατά την εποχή των

Κομνηνών, τότε πιθανότατα θεμελιώθηκε κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, όταν ο συγκεκριμένος οδικός άξονας απέκτησε στρατηγική σημασία. Για αιώνες εξυπηρετούσε τη διακίνηση ανθρώπων και αγαθών, μέχρι που ένα βίαιο φούσκωμα του ποταμού παρέσυρε το δυτικό τμήμα της.

Η ανάγκη για νέα σύνδεση, ιδιαίτερα κατά την τουρκοκρατία όπου η σημασία του δρόμου παρέμενε μεγάλη, ώθησε τον μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνα στην ανέγερση μιας νέας γέφυρας περίπου ένα χιλιόμετρο νοτιότερα. Έτσι γεννήθηκε το εντυπωσιακό μονότοξο γεφύρι του Κοράκου, ενώ η παλαιότερη γέφυρα έμεινε γνωστή πια ως Κουτσοκαμάρα, με ένα και μόνο τόξο όρθιο – ένα "κουτσό" απομεινάρι ενός σπουδαίου έργου του παρελθόντος.

Το Γεφύρι του Κοράκου: Ένα θαύμα της πέτρας και η μοίρα του στον Εμφύλιο

Φωτογραφία της "Γέφυρας του Κοράκου από ανάντι" είναι από το αρχείο του κ. Σ. Μαντά

Μετά την καταστροφή της παλαιάς Κουτσοκαμάρας από τις ορμητικές πλημμύρες του Αχελώου, η ανάγκη για μια νέα, σταθερή και ασφαλή δίοδο στην περιοχή ήταν επιτακτική. Κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, και συγκεκριμένα στα μέσα του 16ου αιώνα, την ανάγκη αυτή ήρθε να καλύψει ο φωτισμένος ιεράρχης και εθνεγέρτης Βησσαρίων Β΄, μητροπολίτης Λαρίσης, γνωστός για το εκτενές κοινωνικό και πνευματικό του έργο.

Γέφυρα Κοράκου-Φωτο Σπύρου Μελετιζή το 1937- 1938, με την αγριότητα του τοπίου να σε καθηλώνει. (Από το αρχείο της κ. Ηλέκτρας Νάση)

Ο Βησσαρίων, συνειδητοποιώντας τη στρατηγική σημασία του περάσματος, ανέλαβε την πρωτοβουλία για την κατασκευή του νέου γεφυριού, περίπου ένα χιλιόμετρο νοτιότερα από την Κουτσοκαμάρα. Εκεί θεμελίωσε ένα από τα πιο επιβλητικά και τεχνικά εντυπωσιακά γεφύρια της Ελλάδας: το μονότοξο Γεφύρι του Κοράκη ή Κόρακα, την «περιώνυμην ταύτην γέφυραν», που ονομάστηκε έτσι «εκ του από του μέσου ταύτης κρεμάμενου σιδηρού

κόρακος» (Λαμπρίδης, 1880). Η κατασκευή του νέου γεφυριού, όχι μόνο επανάφερε τη χαμένη σύνδεση ανάμεσα στις δυο όχθες του Ασπρου και την επανασύνδεση του δρόμου Άρτα - Θεσσαλία, αλλά δημιούργησε κι ένα έργο θαυμαστό σε αρχιτεκτονική, αισθητική και αντοχή στον χρόνο. Το γεφύρι χαρακτηριζόταν από τη μοναδική του καμάρα, με άνοιγμα που πλησίαζε τα 45 μέτρα — μέγεθος πρωτοφανές για την εποχή και την τεχνολογία της παραδοσιακής λιθοδομής. Το ύψος του ξεπερνούσε τα 25 μέτρα, αναδεικνύοντάς το όχι μόνο ως θαύμα μηχανικής, αλλά και ως το μεγαλύτερο μονότοξο γεφύρι της Ελλάδας και από τα μεγαλύτερα στα Βαλκάνια. Η στιβαρότητα της κατασκευής και η λιτή αρχιτεκτονική του το καθιστούσαν έργο εξαιρετικής αισθητικής και χρηστικής αξίας, που εξυπηρέτησε για αιώνες ταξιδιώτες, εμπόρους και στρατιώτες.

Η πρώτη κατασκευαστική αποτίμηση του γεφυριού έγινε τον Άγγλο αντισυνταγματάρχη G. Baker, ο οποίος το 1830, διορίστηκε επίτροπος στην Ελλάδα για να υπηρετήσει στην Διεθνή Επιτροπή Συνόρων, η οποία επρόκειτο να αποφασίσει για τα βόρεια σύνορα του νέου βασιλείου. Σε άρθρο του με τίτλο “Memoir on the Northern Frontier of Greece” γράφει για τις δυο γέφυρες του Αχελώου στην περιοχή των συνόρων : «....Και οι δύο αυτές γέφυρες (της Τατάρνας και του Κοράκου) είναι αξιοσημείωτες για την τόλμη του σχεδιασμού τους και το άνοιγμα του τόξου τους· η γέφυρα του Κοράκου ειδικά (η οποία παραμένει στην Τουρκία ως γραμμή επικοινωνίας μεταξύ της Άρτας και του Ραδοβιτσίου, και των Τρικάλων και της Λάρισας), είναι ίσως ασυναγώνιστη όσον αφορά την τολμηρότητα και την ελαφρότητα της κατασκευής της.

Το άνοιγμα του τόξου μετρά 132 πόδια· το συνολικό μήκος του καταστρώματος από βράχο σε βράχο είναι 181 πόδια· ενώ το πλάτος της, συμπεριλαμβανομένου ενός στενού και πολύ χαμηλού παραπέτου, δεν ξεπερνά τα 7 πόδια και 8 ίντσες, και το ύψος της από την κοίτη του ποταμού είναι 125 πόδια. Ο ίδιος ο δρόμος έχει πλάτος μετά βίας 6 πόδια· ούτε φαίνεται, από τις προσβάσεις στις δυο όχθες, να προοριζόταν ποτέ για τροχοφόρα μέσα. Οι βράχοι και στις δύο πλευρές υψώνονται κάθετα σε μεγάλο ύψος, και τίποτε δεν είναι πιο εντυπωσιακό από την εικόνα αυτής της στενής λωρίδας τοιχοποιίας, που συνδέει τις δύο απόκρημνες όχθες του Ασπροπόταμου, στο σημείο όπου αναδύεται, μέσα σε ένα ρομαντικό φαράγγι από τις άγριες χαράδρες των βουνών Τζουμέρκα και Αγραφιώτικα, και σε μια τοποθεσία όπου ο ταξιδιώτης είναι λιγότερο προετοιμασμένος να συναντήσει ένα τόσο όμορφο και μοναδικό επίτευγμα της μηχανικής τέχνης — που μοιάζει περισσότερο με υπάμενο αντέρεισμα κάποιου ελαφρού γοθτικού οικοδομήματος, παρά με ουσιαστικό και μόνιμο μέσο διέλευσης ανθρώπων και ζώων πάνω από τα αφρισμένα νερά του πρώτου ποταμού της Ελλάδας. Η κατασκευή της αποδίδεται στην πρωτοβουλία του ηγουμένου της μονής Duricon (Μονή Δουσίκου) στη Θεσσαλία και, λαμβάνοντας υπόψη την

απόστασή της από το μοναστήρι, τιμά εξίσου τη γενναιοδωρία και το δημόσιο πνεύμα των καλόγηρων, όσο και την επιδεξιότητα του μηχανικού. Ωστόσο, γέφυρες αυτού του είδους δεν είναι σπάνιες στην περιοχή : στην κοιλάδα του ποταμού Πετρίλλου υπάρχει μία, της οποίας το τόξο –ακόμα ακέραιο– μετρά 86 πόδια, ενώ το πλάτος της μετά βίας φτάνει τα 8. Υπάρχουν άλλες δύο στις κοιλάδες των Πλατανιών και του Ραφτοπούλου με παρόμοιες διαστάσεις· όμως οι οδοί που οδηγούν σε όλες αυτές, εκτός της γέφυρας του Κοράκου, έχουν προ πολλού καταστραφεί και εγκαταλειφθεί, αν και τα τόξα παραμένουν ακέραια. Όλες φαίνεται να είναι αρχαίας κατασκευής.....» (Baker, 1837).

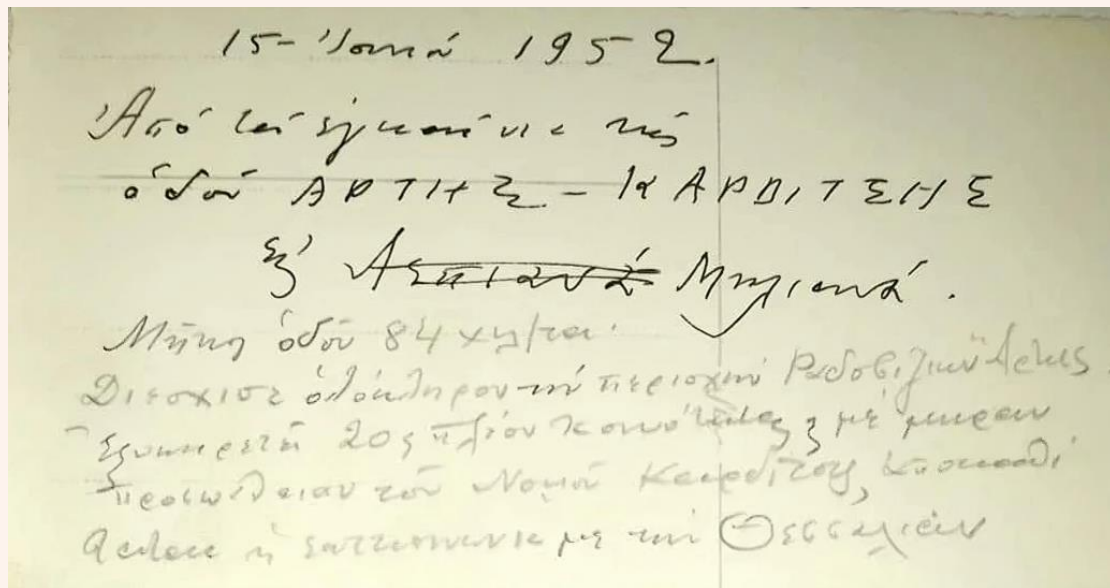
Μια ακόμη φωτογραφία της Γέφυρα Κοράκου - Φωτο Σπύρου Μελετζή το 1937- 1938.(Από προσωπική συλλογή)

Η γέφυρα του Κοράκου δεν υπήρξε βέβαια μόνο ένα απλό πέρασμα. Υπήρξε και σύμβολο: της αντίστασης κατά των Τούρκων, της αντοχής του λαού

απέναντι σε θεομηνίες, και τελικά της τραγικότητας του εμφυλίου, που δεν δίστασε να καταστρέψει κι αυτή την αρχιτεκτονική μαρτυρία αιώνων, καθώς κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, το γεφύρι αποτέλεσε σημαντικό στρατιωτικό πέρασμα, γεγονός που το μετέτρεψε σε στόχο. Στις 28 Μαρτίου 1949 οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού περνώντας στην Αργιθέα, σε μια προσπάθεια να αποκόψουν τον Εθνικό Στρατό, ανατίναξαν το Γεφύρι του Κοράκου, αφήνοντας πίσω μόνο μερικά ερείπια από τα βάθρα του. Η καταστροφή της αποτέλεσε το τραγικό τέλος ενός έργου που στάθηκε όρθιο επί αιώνες, παρά τους σεισμούς, τις πλημμύρες και τις πολεμικές συγκρούσεις. Η πράξη αυτή προκάλεσε όχι μόνο λειτουργικό πλήγμα στις τοπικές κοινωνίες, αλλά και βαθύ πολιτισμικό τραύμα: ένα αρχιτεκτονικό στολίδι, συνδεδεμένο με την ιστορία, την πίστη και την ταυτότητα της περιοχής, χάθηκε ανεπιστρεπτί.

Σήμερα, διάφορες πρωτοβουλίες και φορείς, τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, έχουν εκφράσει ενδιαφέρον για την ανακατασκευή του γεφυριού. Οι μελέτες υπάρχουν, η επιθυμία είναι έντονη, όμως οι δυσκολίες – τεχνικές, διοικητικές και οικονομικές – παραμένουν σημαντικές. Το γεφύρι του Κοράκου, ωστόσο, ζει στη μνήμη και την καρδιά των ανθρώπων της περιοχής, σύμβολο αντοχής, προσφοράς και της διαρκούς σύνδεσης ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Ο θρύλος με τον Άγιο Βησσαρίωνα και τα χρυσά νομίσματα που πέταξε στην κοίτη του ποταμού όταν οι κτίστες αμφέβαλαν αν υπήρχαν τα χρήματα για την αμοιβή τους σε ένα τόσο δύσκολο εγχείρημα και οι σεισμικές καταρρεύσεις δεν είναι μόνο μυθοπλασία· είναι απόδειξη της βαθιάς σύνδεσης του γεφυριού με τη μνήμη και τη φαντασία των τοπικών κοινωνιών. Είναι ένας λαϊκός τρόπος να μιλήσουμε για το κόστος, την πίστη, το ρίσκο και την προσφορά – αξίες απαραίτητες σε κάθε μεγάλο έργο.

Ανέκδοτη φωτογραφία από τα εγκαίνια του δρόμου Άρτα – Καρδίτσα στις 15 Ιουνίου 1952, με περαιτέρω πληροφορίες στην πίσω πλευρά (από προσωπική συλλογή)

Επίλογος

Ο δρόμος απ’ την Άρτα προς τη Θεσσαλία μέσω της γέφυρας Κοράκου δεν είναι απλώς μια πορεία στον γεωγραφικό χώρο, αλλά ένα ταξίδι στον χρόνο και την ιστορία της Ελλάδας. Από τα αρχαία μονοπάτια που διέσχιζαν στρατοκόποι, κτηνοτρόφοι, στρατοί, έμποροι και προσκυνητές, μέχρι τα μεσαιωνικά γεφύρια που ένωναν ανθρώπους και πολιτισμούς, κάθε στρόφη αυτής της διαδρομής φέρει το αποτύπωμα όσων πέρασαν πριν από εμάς.

Στα βουνά, στους ποταμούς και στα γεφύρια αυτής της περιοχής αποτυπώνεται η ανθεκτικότητα και η επινοητικότητα του Ηπειρώτικου λαού, η διαρκής του προσπάθεια να υπερβεί τα εμπόδια και να δημιουργήσει δεσμούς. Κάθε πέτρα, κάθε γέφυρα και κάθε πέρασμα είναι μαρτυρία ενός πολιτισμού που, παρότι δοκιμάστηκε από πολέμους, φυσικές καταστροφές και διχασμούς, δεν έπαψε ποτέ να κινείται προς τα εμπρός. Αναζητώντας, λοιπόν, τα ίχνη του δρόμου που συνέδεε την Άρτα με την Θεσσαλία μέσα από το παρελθόν, δεν ανακαλύπτουμε μόνο την ιστορική του πορεία, αλλά και κάτι βαθύτερο: τη διαχρονική σχέση του ανθρώπου με τον τόπο του, την ανάγκη του για επικοινωνία, για ένωση και για συνέχεια. Και σε αυτή την ανάγκη, η Ιστορία δεν είναι απλώς γνώση — είναι πυξίδα.

Βιβλιογραφία

1. Αρχείο Ηπειρώτικων Γεφυριών, Σπύρος Μαντάς,
<http://arhiogefirionipirotikon.blogspot.com/>
2. BAKER, - (Lieutenant-colonel). Memoir of the Northern Frontier of Greece, by lieutenant-colonel Baker, his majesty's commissioner for the

- boundary, communicated to the Geographical Society, by J. Backhouse, esq., Λονδίνο, 1837.
3. "Τρ. Ε. Ευαγγελίδη, Ελλάς : Ήτοι ιστορική, γεωγραφική και τοπογραφική περιγραφή της Ελλάδος και οδηγός των ταξιδιωτών και περιηγητών / Υπό Ευαγγελίδου και Μαυρογένη (Κατά τον Μπέντεκερ), Αθήναι, 1901)
 4. Περί των εν Ηπείρῳ αγαθοεργημάτων /Ιωάννου Λαμπρίδου _____. Εν Αθήναις :Τύποις Γεωργίου Κιούση, 1880.
 5. Μαντάς, Σ., ΓΕΦΥΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΜΟΡΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ, Αθήνα, 2020
 6. SCENES IN THE THIRTY DAYS WAR BETWEEN GREECE & TURKEY – 1897, BY HENRY W. NEVINSON, London, J. M. DENT & CO. 29 and 30 BEDFORD STREET, W.C., 1898 – Μετάφραση Α. Καρρά)
 7. Κουδούνας Χ., «Η βυζαντινή εκκλησία της Πόρτα Παναγίας και η Santa Caza της Μαρίας του Λορέτο- ο ρόλος της Βυζαντινής οικογένειας των Αγγέλων Δούκα Κομνηνών της Θεσσαλίας και της Ηπείρου στο “ Studi sull’oriente cristiano”, τεύχος 18/2014 σελ. 169-186)
 8. Μπέκα, Κ., «Ο δρόμος των Αγγέλων, ΠΥΛΗ – ΑΡΤΑ – ΛΟΡΕΤΟ». Πτυχιακή εργασία, Παν. Θεσσαλίας, 2017.
 9. Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι : ήτοι πραγματεία περί της καταγωγής και της προελεύσεως αυτών μετά δύο γεωγραφικών πινάκων ____ / υπό Μιχαήλ Χρυσόχου. Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου Σπ. Κουσουλίνου, 1909.
 10. «Θεσσαλία» – Εφημερίδα Παλιγγενεσία, αρ. φύλ. 5154, 09.09.1881: 1-2
 11. “Αρχαιολογικές επεμβάσεις και έρευνες στην περιοχή της αρχαίας Αθαμανίας και του βυζαντινού Τζεμέρνικου”, Υπεύθυνοι Μελέτης: Αγγέλη Ανθή – Ζήδρου Κωνσταντίνα - Επιστημονικός Σύμβουλος: Τζουβάρα – Σούλη Χρυσής, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, Άγναντα 2011.
 12. Δάκαρης, Σ., Η εθνικότης των αρχαίων Ηπειρωτών, Ιωάννινα, 1954.
 13. Ευαγγελίδης, Δ. Ε., : «Οι αρχαίοι κάτοικοι τής Ήπείρου», μελέτη, Αθήνα 1947,
 14. Πάλλης, Α., : «Μελέται επί τής αρχαίας χωρογραφίας και ιστορίας τής Ήπείρου», Πανδώρα. Τομ. 9, 1858
 15. Μακρυγιάννης, Χ., Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΑΘΑΜΑΝΩΝ, Αθήνα, 2021

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΑΡΤΑ 28.06.2025